

Υποκείμενο και αντικείμενο στην κλινική έρευνα: η περίπτωση της ημικατευθυνόμενης συνέντευξης¹

Δ. Ναζίρη

Παιδαγωγικά Τμήματα Πανεπιστημίου Αιγαίου

Ένα από τα βασικά ερωτήματα που προκύπτουν στο χώρο της κλινικής έρευνας αφορά την επίδραση που ασκεί ο ερευνητής στο(α) αντικείμενο(α) –υποκείμενο(α) της έρευνάς του καθώς και τις επιδράσεις που δέχεται από αυτό(α). Η επισήμανση της εμπλοκής του ερευνητή οδήγησε αφ' ενός στην ανίχνευση των υποκειμένων μηχανισμών, ψυχικής αλλά και κοινωνικής προέλευσης, οι οποίοι την καθορίζουν και αφ' ετέρου έθεσε το ερώτημα των (μεθοδολογικών κυρίως) προϋποθέσεων οι οποίες μπορούν να εγγυηθούν την εγκυρότητα του επιστημονικού εγχειρήματος. Ένας από τους βασικούς άξονες γύρω από τον οποίο αναπτύχθηκε αυτός ο προβληματισμός είναι η μέθοδος της συνέντευξης, η οποία συνιστά την κατ' εξοχή πρακτική της κλινικής ψυχολογίας, τόσο στο χώρο της έρευνας όσο και σε αυτόν της θεραπείας. Η μελέτη των φαινομένων (αντι) μεταβίβασης, που αναφύονται κατά την διεξαγωγή της συνέντευξης, καθώς και η συστηματική ανάλυση του περιεχομένου των συνεντεύξεων έφεραν στην επιφάνεια την πολύπλοκη δυναμική με βάση την οποία αρθρώνεται ο εκφερόμενος λόγος των συμμετεχόντων υποκειμένων. Επιπλέον η αναφορά σε συγκεκριμένο παράδειγμα κλινικής έρευνας αποσκοπεί στην ανάδειξη των στοιχείων εκείνων που συγκροτούν την διυποκειμενική διάσταση της ερευνητικής αυτής συνθήκης.

Εάν δεχτούμε ότι το κατεξοχήν αντικείμενο της κλινικής προσέγγισης είναι η μελέτη ενός ή περισσοτέρων υποκειμένων, που βρίσκονται σε μια ορισμένη κατάσταση, αλλά και διά-δραση με το περιβάλλον τους, τότε θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι η δι-υποκειμενικότητα αποτελεί την πιο σημαντική ίσως διάσταση στο χώρο της κλινικής ψυχολογίας. Εάν δε θελήσουμε να περιοριστούμε στον τομέα της κλινικής έρευνας, τότε θα πρέπει, ακολουθώντας το προηγούμενο σκεπτικό, να στρέψουμε, κατά κύριο λόγο, το ενδιαφέρον μας στη συγκεκριμένη σχέση που δομείται ανάμεσα στον ερευνητή και στο συμμετέχον στην έρευνα υποκείμενο. Με τον τρόπο αυτό

όμως οδηγούμαστε αναπόφευκτα στη διατύπωση ενός βασικού ερωτήματος, που αφορά, αφ' ενός την επίδραση που ασκεί ο ερευνητής στο αντικείμενο της έρευνάς του, και αφ' ετέρου τις επιδράσεις που δέχεται ο ίδιος από τα συμμετέχοντα υποκείμενα.

Αρκετοί μελετητές, αναφερόμενοι στη συστηματική, αλλά κυρίως στην ψυχαναλυτική θεωρία, ανέπτυξαν ήδη ένα σημαντικό προβληματισμό γύρω από το θέμα αυτό, υπογραμμίζοντας ιδιαίτερα το ρόλο των φαινομένων αντιμεταβίβασης εκ μέρους του ερευνητή στη διαδικασία της συγκρότησης του ερευνητικού του αντικειμένου και της παραγωγής νοήματος (Devereux, 1980 και Bulletin de Psy-

¹ Η εργασία αυτή προέρχεται από ανακοίνωση στο Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας, στο Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, που έγινε στο Ρέθυμνο, 16-20 Μαΐου 1990.

chologie, 1986)². Επικεντρώνοντας, με άλλα λόγια, την προσοχή τους στο ζήτημα της εμπλοκής του ερευνητή, στράφηκαν προς τις εξής κατευθύνσεις: ασχολήθηκαν αφ' ενός με την ανίχνευση των υποκείμενων μηχανισμών, ψυχικής αλλά και κοινωνικής προέλευσης, τα οποία την καθορίζουν και αφ' ετέρου προβληματίστηκαν γύρω από τη δυνατότητα του ερευνητή να αποστασιοποιηθεί από το αντικείμενο της έρευνάς του επιτυγχάνοντας τέτοιους μεθοδολογικούς χειρισμούς οι οποίοι να μπορούν να εγγυηθούν την εγκυρότητα του εγχειρήματός του (Revault d' Allonnes, 1989, σελ. 17-50).

Με τον τρόπο αυτό έγινε φανερό ότι, εάν η εμπλοκή του ερευνητή έχει την αφετηρία της στα συνειδητά και κυρίως στα ασυνειδήτα κίνητρα που τον ωθούν να επιλέξει ένα συγκεκριμένο –και όχι κάποιο άλλο– ερευνητικό αντικείμενο, δεν είναι ωστόσο εύκολο να την εντοπίσει κανείς. Κι αυτό διότι θα πρέπει κυρίως να την αναζητήσει στη σκοτεινή πλευρά του υπό εξερεύνηση πεδίου. Με άλλα λόγια, κάθε φορά που δημιουργείται ρήγμα στο αρχικό οικοδόμημα το οποίο στήθηκε εν ονόματι της ερευνητικής στρατηγικής, όταν δηλαδή τα γεγο-

νότα του φαίνονται ακατανόητα, όταν διαπράττει μια σημαντική παράλειψη, όταν καταλαμβάνεται από ανεξήγητο άγχος, όταν αισθάνεται κούραση ή παραιτήση. Ο τρόπος επομένως με τον οποίο αντιδρά ο ερευνητής, συναισθηματικά αλλά και έμπρακτα, στις διάφορες φάσεις του ερευνητικού έργου, «μπορεί να εκληφθεί ως μια αμυντική διαδικασία στην οποία εντάσσεται, προκειμένου να ανταπεξέλθει σε ορισμένα στοιχεία της έρευνας που συνιστούν για τον ίδιο αγχογόνους παράγοντες». (Samalin-Amboise, 1986, σελ. 810).

Η συνειδητοποίηση, εκ μέρους του ερευνητή, αυτής της διαδικασίας η οποία προϋποθέτει διάθεση και ικανότητα για ενδοσκόπηση και αυτογνωσία, μπορεί να αποβεί ένα σημαντικό μεθοδολογικό εργαλείο –και κατ' επέκταση ένα εργαλείο γνώσης– καθώς συντελεί στην ανίχνευση των υπολανθανουσών μεταβλητών που παρεισφύρουν σε κάθε ερευνητική απόπειρα. Οι μεταβλητές αυτές, στην προκειμένη περίπτωση, παραπέμπουν κυρίως στα διάφορα στοιχεία που συνθέτουν την ταυτότητα του ερευνητή ως προς τις διαφορετικές διαστάσεις της: την υποκειμενική, την κοινωνική, την ιδεολογία και την επιστημονική

² Στο περιοδικό *Bulletin de Psychologie* (No 377, tome XXXIX, Septembre - Octobre 1986) που δημοσιεύεται μια σειρά από άρθρα σχετικά με το ζήτημα αυτό, τα οποία αποτελούν και τα πεπραγμένα της επιστημονικής ημερίδας που διοργανώθηκε από το Εργαστήριο Κλινικής Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου «Paris 7», με θέμα «Κλινική έρευνα - Η κλινική της έρευνας» (16-17 Ιανουαρίου 1986). Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τις εξής εργασίες: Cl. Revault D' Allonnes. *Ouverture: Repères pour la recherche clinique* ; M. Pagès. *Pour une démarche clinique en sciences humaines cliniques*. O Bourguignon. *Recherche clinique et contraintes de la recherche* ; C. Veil. *Potentiels vialisant et morifiant de la rigueur en clinique* ; A. Blanchet. *Les incertitudes méthodologiques de l'entretien de recherche* ; L. Ridel. *Les fonctions des dispositifs d'analyse dans la formation et l'intervention* ; A. Giami. «*Pris en compte du cadre et des processus dans un dispositif de recherche*»; P. L. Assoun. *L'exemple est la chose même: clinique et métapsychologie*; C. Assouly-Piquet. *Le retournement du sujet et de l'objet* ; C. Piquet. *Film: Profession: chercheur. Réalisation* ; F. Ben Slama. *Le contre-transfert dans la recherche - De la notion au paradigme* ; O. Avron. *Engagement clinique et théorique dans la recherche* ; J. Barus-Michel. *Le chercheur, premier objet dans la recherche* ; P. Ansart. *Le contre-transfert dans l'analyse des idéologies politiques* ; C. Samalin-Amboise. *La prise de distance, autre scène de l'implication*; R. Koch. *La recherche par les praticiens. L'implication comme mode de production des connaissances* ; S. Novaës. *Le sociologue et l'individuel* ; V. De Gaullejac. *Pour une sociologie clinique: recherche sur la névrose de classe*. Εξάλλου ορισμένοι από τους συγγραφείς των προαναφερόμενων άρθρων εμβαθύνουν τον προβληματισμό τους γύρω από το ίδιο ζήτημα, συμμετέχοντας στη συγγραφή του βιβλίου, που εκδόθηκε πρόσφατα, υπό την καθοδήγηση της Cl. Revault d' Allonnes: *La démarche clinique en sciences humaines*. Paris, Dunod, 1989.

κατάρτιση. Ωστόσο η ικανότητα να αναγνωρίσει κανείς τον τρόπο με τον οποίο οι διάφοροι παράγοντες (υποκειμενικό βίωμα σε εμπειρικό και φαντασιωτικό επίπεδο, κοινωνικό κύρος, φύλο, ηλικία, κ.λπ.) συνυφαίνουν την εμπλοκή του με το αντικείμενο της έρευνας, δεν συνιστά τη μοναδική προϋπόθεση προκειμένου να εξασφαλιστεί εγκυρότητα και εσωτερική συνέπεια στο επιστημονικό του εγχείρημα. Η προσωπική του αναρότηση θα πρέπει να αφήσει το πεδίο ελεύθερο για την έκφραση και των άλλων συμμετεχόντων στην έρευνα υποκειμένων και την αντιπαράθεση με τις απόψεις άλλων ερευνητών πάνω στο ίδιο θέμα (Samalin-Amboise, 1986, σελ. 813). Με τον τρόπο αυτό η συνειδητοποίηση της εμπλοκής του μπορεί να ενταχθεί σε μια γενικότερη διαδικασία απεμπλοκής η οποία αποβλέπει στην παραγωγή και συγκρότηση, μέσω της συγκεκριμένης έρευνας, ενός νοήματος κατανοητού και αποδεκτού από την επιστημονική κοινότητα και το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (Samalin-Amboise, 1986, σελ. 815).

Το βασικό έναυσμα για την ανάπτυξη αυτού του προβληματισμού, αλλά και σταθερό σημείο επαναπροσδιορισμού επιστημονικών υποθέσεων έχει αποτελέσει η μέθοδος της *ημικατευθυνόμενης* συνέντευξης (Blanchet, 1985), η οποία συνιστά την κατ' εξοχή πρακτική της κλινικής ψυχολογίας, είτε στο χώρο της θεραπείας είτε στο χώρο της έρευνας. Η προνομιακή χρήση αυτού του εργαλείου δικαιολογείται από το γεγονός ότι προσφέρεται ταυτόχρονα για την εξυπηρέτηση διαγνωστικών και θεραπευτικών στόχων, με αποτέλεσμα την εγκαθίδρυση μιας πολύπλοκης δυναμικής ανάμεσα στα πρόσωπα που συμμετέχουν σ' αυτή τη συνθήκη. Έτσι, ακόμη κι όταν καθορίζεται με σαφήνεια το πλαίσιο μέσα στο οποίο εφαρμόζεται αυτή η μέθοδος (δηλαδή ότι πρόκειται για έρευνα ή για κλινική πράξη), είναι δύσκολο να χαράξει κανείς με σαφήνεια τα όρια ανάμεσα στη

θεραπευτική και την ερευνητική συνέντευξη (Blanchet, 1989, σελ. 88-89).

Η σύγκριση αυτή προέρχεται από το γεγονός ότι σε κάθε περίπτωση πρόκειται για μια αλληλεπίδραση η οποία αναπτύσσεται κυρίως με βάση τον εκφερόμενο λόγο των συμμετεχόντων υποκειμένων. Όπως όμως σε κάθε επικοινωνιακή συνθήκη, η διαπροσωπική αυτή σχέση δομείται και με βάση την ανταλλαγή μη λεκτικών σημείων, τα οποία συνεισφέρουν σε μεγάλο βαθμό στη δημιουργία μιας υπολανθάνουσας δυναμικής. Έτσι, ενώ είναι δυνατό να προσεγγίσει κανείς με περισσότερη ακρίβεια τους τρόπους λεκτικής επικοινωνίας ανάμεσα στους πρωταγωνιστές, είναι δυσκολότερο να προσδιορίσει το συναισθηματικό υπόβαθρο και γενικότερα τα φαινόμενα (αντι)μεταβίβασης που αναπτύσσονται και μπορεί να προκαλέσουν μια βαθύτερη αλλαγή της διανοητικής και συναισθηματικής λειτουργίας του συμμετέχοντος υποκειμένου· με άλλα λόγια να προβλέψει το μέγεθος της θεραπευτικής διάστασης που μπορεί να εκλάβει η χρήση της συνέντευξης (Chiland et al., 1983, σελ. 74-85).

Ωστόσο το βασικό κριτήριο που χρησιμοποιείται συνήθως για να διακρίνει κανείς τη θεραπευτική από την ερευνητική συνέντευξη, είναι η προέλευση του αρχικού αιτήματος για την πραγματοποίησή της: στην πρώτη περίπτωση κάποιο άτομο διατυπώνει ένα αίτημα για βοήθεια ή θεραπεία, στη δεύτερη ο ερευνητής προτείνει σε ορισμένα άτομα να συμμετέχουν στην έρευνά του. Η σύναψη του αρχικού αυτού συμβολαίου σε συνδιασμό με το γεγονός, ότι συχνά η ερευνητική συνέντευξη διεξάγεται για μια και μοναδική φορά, επιτρέπει στον ερευνητή να κρατήσει μια απόσταση από το ψυχικό δυναμικό του συμμετέχοντος υποκειμένου· δεν έχει αναλάβει καμία άλλη ουσιαστική δέσμευση απέναντί του εκτός από το να αποφύγει να τον βλάψει. Έτσι, ενώ ο βασικός στόχος του ερευνη-

τή είναι να συγκεντρώσει ορισμένες πληροφορίες, υιοθετώντας διαφόρων ειδών παρεμβάσεις, που επιτρέπουν στο υποκείμενο να εκφραστεί κατά το δυνατόν πιο ελεύθερα, το ίδιο το υποκείμενο έχει τη δυνατότητα να εκφράσει τις στάσεις του, τα συναισθήματά του, τις αναρωτήσεις του, να κάνει κάποιου είδους απολογισμό, να αναζητήσει τη γνώμη ή/και τη συμβουλή του ερευνητή, να θεωρήσει ότι συμβάλλει με τον τρόπο του στην επιστημονική εξέλιξη.

Η επισήμανση όμως των φαινομένων μεταβίβασης στο πλαίσιο της κλινικής ψυχολογίας, έχει φέρει στην επιφάνεια ένα –λιγότερο ή περισσότερο– λανθάνον αίτημα εκ μέρους του υποκειμένου: αίτημα το οποίο έρχεται να συναντήσει το αρχικό αίτημα του ερευνητή και να άρει, με τον τρόπο αυτό, κάθε σαφές διαχωριστικό όριο ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο της έρευνας (Ναυρίδης, 1988, σελ. 27-28). Σύμφωνα λοιπόν με το σκεπτικό αυτό, ένα άτομο (ή μια ομάδα ατόμων) δέχεται να συμμετάσχει σε κάποιο έρευνα³ όταν αισθάνεται ότι το θέμα της τον αφορά, εφόσον παραπέμπει σε κάποιο προσωπικό του πρόβλημα. Η συμμετοχή επομένως των υποκειμένων στην έρευνα φαίνεται να εξαρτάται εν πολλοίς⁴ από δευτερογενή οφέλη που προσδοκούν - συνειδητά και ασυνείδητα - να αποσπάσουν από τη συνάντησή τους με τον ερευνητή.

Η συγκατάθεση επομένως του υποκειμένου να «παραχωρήσει» μια συνέντευξη στον ερευνητή αποτελεί το έναυσμα για τη συγκρότηση αυτού του ιδιόμορφου μεθοδολογικού πλαισίου, μέσα

στο οποίο δύο άγνωστα εξαρχής άτομα θα πρέπει να συνευρεθούν και να συζητήσουν σε μια συνθήκη πραγματικής και συναισθηματικής εγγύτητας. Ο τρόπος με τον οποίο θα εκτυλιχθεί η συνέντευξη –και κατά συνέπεια ο βαθμός στον οποίο θα ανταποκρίνεται στις αρχικές προσδοκίες του ερευνητή– εξαρτάται σημαντικά από την ικανότητα του συνεντευκτή να λάβει υπόψη του τις υποκείμενες σημασίες του εκφερόμενου λόγου. Η διαχείριση όμως αυτής της δυναμικής εκ μέρους του ερευνητή– εφόσον αυτός παραμένει, φαινομενικά τουλάχιστον, ο κύριος ρυθμιστής αυτής της διάδρασης –είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τα στοιχεία που συγκροτούν την προσωπική του ταυτότητα, όπως δείξαμε προηγουμένως. Έτσι, στη διαδικασία αυτή υπεισέρχεται ο μηχανισμός της ταύτισης, ο οποίος ενεργοποιεί τις δυνατότητες σύγκλισης ή απόκλισης ανάμεσα στις προβληματικές των δύο υποκειμένων, καθορίζοντας με αυτό τον τρόπο, το επικοινωνιακό κλίμα.

Εξάλλου, μια πιο συστηματική προσέγγιση (Blanchet, 1985, σελ. 81-121) του λόγου, που παράγεται στη διάρκεια μιας ημικατευθυνόμενης συνέντευξης, έδειξε ότι μπορούμε να εντοπίσουμε καταρχήν, και στη συνέχεια να συσχετίσουμε, διαφορετικούς τρόπους παρέμβασης εκ μέρους του ερευνητή και διαφορετικές μορφές λόγου εκ μέρους του συμμετέχοντος υποκειμένου. Έτσι, ένας ερευνητής μπορεί να διαφέρει από κάποιον άλλο ως προς το γεγονός ότι θέτει ερωτήσεις, κάνει δηλώσεις, ερμηνεύει, παρακινεί το «συνομιλητή» επαναλαμβάνοντας κάποιες κουβέντες του. Ο «συ-

³ Σημειώνεται ότι μιλούμε πάντα για μια κλινική έρευνα κατά την οποία ο ερευνητής απευθύνεται σε «εθελοντές» υποκείμενα και τους καλεί να μετέχουν στην «(συν)παραγωγή» ενός λόγου. Επομένως, η μεθοδολογική αυτή συνθήκη διαφοροποιείται από άλλες πειραματικές συνθήκες όπου τα υποκείμενα συμμετέχουν στη βάση κάποιας αμοιβής.

⁴ Έχει παρατηρηθεί (Roussel et Bourguignon, 1976 και Giami, Berthier et Piquet, 1988) ότι ορισμένοι «εξωγενείς» παράμετροι μπορεί να παρεμβαίνουν στην απόφαση του υποκειμένου να συμμετέχει στην έρευνα: η κοινωνική τάξη, το θέμα της έρευνας, η εξοικείωση με τον τρόπο αυτό έκφρασης κλπ.

νομιλητής» από την πλευρά του, υιοθετεί, ανάλογα με την περίπτωση και την φάση της συνέντευξης, ένα λόγο με προσωπικές αναφορές, ελεγχόμενο, επιφανειακό (εξιστόρηση κυρίως γεγονότων), ιδεολογικό. Οι διαφορετικές αυτές εκφάνσεις εξαρτώνται από την πείρα και τη θεωρητική κατάρτιση του ερευνητή, το πλαίσιο διεξαγωγής της συνέντευξης, την ευφράδεια του «συνομιλητή», η οποία με τη σειρά της καθορίζεται από το βαθμό και το είδος της αμυντικής του στάσης. Σε γενικές γραμμές, όμως, φαίνεται να δομείται ανάμεσα στα δύο πρόσωπα ένα «παιχνίδι» δυναμικής αναμέτρησης, με δυνατότητα εναλλαγής ως προς τις θέσεις που κατέχουν οι δύο πρωταγωνιστές. Η συνθήκη αυτή δημιουργεί, επιπλέον, τις προϋποθέσεις ώστε, το υποκείμενο του εκφερομένου λόγου, παρακινούμενο από τον συνεντευκτή, να αναπτύσσει ένα εσωτερικό διάλογο, να αξιολογεί τα λεγόμενά του εσωτερικεύοντας το βλέμμα του άλλου, να έρχεται αντιμέτωπο με τον εαυτό του, να ανακαλύπτει τον εαυτό του. Αλλιώς, θα ήταν δύσκολο να κατανοήσουμε το γεγονός ότι, συχνά, τα άτομα που έχουν πάρει μέρος σε μια συνέντευξη, έχουν την εντύπωση ότι μίλησαν περισσότερο ή διαφορετικά από ό,τι σκόπευαν αρχικά να κάνουν.

Ωστόσο, οι ποικίλες παρατηρήσεις και διαπιστώσεις που έχουν γίνει μέχρι στιγμής, από διάφορους κλινικούς ψυχολόγους, σχετικά με τη δυναμική της συνέντευξης, αποδεικνύονται ανεπαρκείς, κάθε φορά που ο ερευνητής έρχεται αντιμέτωπος με το απρόβλεπτο και μοναδικό που εμπερικλείει αναπόφευκτα η συνάντηση με ένα καινούργιο «συνομιλητή». Την πρόταση αυτή θα προσπαθήσουμε να εικονογραφήσουμε με αναφορά σε μια συγκεκριμένη περίπτωση ημικατευθυνόμενης συνέντευξης, η οποία προέρχεται από μια κοινωνικο-ψυχολογική έρευνα. Η έρευνα αυτή πραγματοποιήθηκε με πρωτοβουλία της συγγραφέως και είχε ως αντικείμενο το φαινόμενο της ε-

παναλαμβανόμενης προσφυγής των Ελληνίδων στην έκτρωση (Naziri, 1988). Συνάντησα τη «Μαριάνθη» σε ένα Κέντρο Οικογενειακού Προγραμματισμού, τον Ιούνιο του 1986. Σαράντα πέντε περίπου χρονών, παντρεμένη, με δύο κόρες στην εφηβεία. Λίγο γεμάτη, ντυμένη απλά, με μια αδιόρατη ωστόσο κοκεταρία να διακρίνει την εμφάνισή της. Μια γυναίκα του λαού, θα έλεγε κανείς, με την πρώτη ματιά. Μετά από μια σύντομη συζήτηση μαζί της, έμαθα ότι είχε κάνει εννιά εκτρώσεις: έτσι, της ζήτησα να κάνουμε μια συνέντευξη στο σπίτι της, όποτε ευκαιρούσε. Συγκατένευσε με προθυμία αλλά όρισε τη συνάντηση ένα μήνα αργότερα, προβάλλοντας περιεργές δικαιολογίες. Υπέθεσα ότι μάλλον δεν είχε πεισθεί και αναζητούσε τρόπο να ξεφύγει, μη θέλοντας να μου αρνηθεί καθαρά. Και πράγματι, όταν της τηλεφώνησα, ανέβαλε και πάλι το ραντεβού για το Σεπτέμβριο, όταν θα είχε επιστρέψει από τις καλοκαιρινές διακοπές.

Είχα θεωρήσει την υπόθεση αυτή χαμένη, αλλά, επιδεικνύοντας μια ανεξήγητη επιμονή, της ξανατηλεφώνησα μετά από τρεις μήνες. Προς μεγάλη μου έκπληξη, μου απάντησε με μεγάλη προθυμία και κανονίσαμε να θρεθούμε την επομένη. Με υποδέχτηκε στο σπίτι της, σε μια λαϊκή γειτονιά, προσφέροντάς μου καφέ και γλυκό του κουταλιού. Έχοντας περισσότερο την αίσθηση ότι κάνω επίσκεψη σε μια γειτόνισσα, έβλεπα σαν κάτι το παράτερο το κασσετόφωνο ανάμεσά μας. Όμως εκείνη, όχι απλώς δεν φαινόταν ενοχλημένη αλλά θάλεγε κανείς ότι κολακεύονταν από την παρουσία του.

Ξεκίνησα την συνέντευξη αλλάζοντας την ερώτηση που έκανα συνήθως και ζητώντας διευκρίσεις για τις πολλαπλές εκτρώσεις της. Μου απάντησε, αγνοώντας την ερώτησή μου, ζητώντας να ποικίλα προβλήματά της, που άρχιζαν από την έκτρωση και κατέληγαν στη συνουσία της. Όμως, ο αρχικός αυτός δεκάλεπτος μονόλογος ξαναγύρισε στο σημείο εκκίνησης: «Συνέβαλαν σ' αυτά όλα... και οι εκτρώσεις... όχι μόνο... τα προβλήματα της ζωής... με πείραξαν πάρα πολύ... τις έκανα τις εκτρώσεις...

θέβαια.... δεν μπορώ να πω.... και μη θέλω-
ντας... γιατί ενώ ξέραμε... ότι είμαι κου-
νέλα, ας το πούμε έτσι... έπρεπε να φυλαγό-
μαστε... κατσιρμάς και γκαστρωμένη.... τώ-
ρα να το πούμε καθαρά.... αυτό γινόταν»...
..... «Δηλαδή δεν φυλαγόσασταν;», ρω-
τάω εγώ... «Φυλαγόμουν και τύχαινε να...
ε.. τύχαινε μια φορά, βρε παιδί μου!... να
πεις ότι.... δεν κρατιόμουν.... ξέρω γω...
πώς να το πω.... κατσιρμάς, που λένε, και
γκαστρωμένη εγώ.... κατάλαβες... ε;»

Η συνέντευξη που ακολούθησε για δύο
ώρες περίπου και η μετέπειτα αναζήτηση
στα λεξικά της τουρκικής λέξης «κατσιρ-
μάς», δεν στάθηκαν ικανά να μου αποκαλύ-
ψουν εντελώς το βαθύτερο νόημα που διαι-
σθανόμουν ότι υπήρχε στην πρωτόγνωρη
και παράδοξη για μένα έκφραση «κατσιρμάς
και γκαστρωμένη». Κρίνοντας, ωστόσο, α-
πό τα συμφραζόμενα και κλωθογυρίζοντας
τις διάφορες υποθέσεις που υποστήριζαν το
ερευνητικό μου έργο, ήμουν πεπεισμένη ότι
η φράση αυτή συμπύκνωνε, με πολύ εύστοχο
τρόπο, ένα από τα βασικά σημεία της προ-
βληματικής την οποία είχα αναπτύξει: η «α-
νεπιθύμητη» εγκυμοσύνη και, κατά συνέ-
πεια, η επαναλαμβανόμενη προσφυγή στην
έκτρωση, δεν μπορεί να γίνει κατανοητή αν
δεν συσχετισθεί με την βαθύτερη ερωτική ε-
πιθυμία της γυναίκας και τη διαδρομή της
ανάμεσα στ.: διάφορα στοιχεία που δομούν
τη σχέση της με το σύντροφό της: από τα
συναισθήματα μέχρι την αντισυλληπτική
πρακτική που ακολουθούν.

Η αδυναμία μου να κατανοήσω εξαρχής
τη φράση αυτή, αντικατόπριζε εξάλλου την
γενικότερη δυσκολία μου να συντονιστώ με
το μήκος κύματος στο οποίο εξέπεμπε η
«Μαριάνθη». Έτσι, ενώ ο λόγος της έρρεε
χειμαρώδης, αποκαλύπτοντας μύχιες πλευ-
ρές του εαυτού της και δραματικά γεγονότα
της ζωής της, ένιωθα να χάνω το νήμα που
θα έδινε μια νοηματική συνάφεια στα λεγό-
μενά της, αποδεχόμενη την επίφαση της εύ-
κολης επικοινωνίας μαζί της. Κι αυτό γιατί
έδινε την εντύπωση ότι είναι έτοιμη να απα-
ντήσει σε κάθε δυνατή απορία μου, κρατιό-
ντας ωστόσο, για τον εαυτό της τη βαθύτερη

σημασία των λόγων της. Έτσι δεν μου από-
μενε παρά να υπογραμμίζω, από τη μια την
αμηχανία και το άγχος μου (παρά το γεγο-
νός ότι ήταν μια από τις τελευταίες συνε-
ντεύξεις της έρευνας) και, από την άλλη,
τον παιχνιδιάρικο τόνο της φωνής της ακό-
μη και όταν αναφερόταν σε οδυνηρές εμπει-
ρίες, την ιδιότητά της να ανεβοκατεβαίνει με
ταχύτητα τις κλίμακες της συναισθηματικής
φόρτισης, την ανάγκη της να γοητεύσει τον
συνομιλητή της.

Στην προσπάθειά μου να ερμηνεύσω την
δυναμική που αναπτύχθηκε στη διάρκεια αυ-
τής της συνέντευξης, αναζήτησα τα αίτια
της προβληματικής επικοινωνίας ανάμεσα
σε μένα και τη «Μαριάνθη», σε μια σειρά α-
πό διαφορές που ήταν δύσκολο να γεφυρω-
θούν: διαφορές που είχαν να κάνουν κυρίως
με την ηλικία αλλά και τη μόρφωση, το κοι-
νωνικό status, το διαφορετικό σύστημα α-
ξιών και, τελικά, την ψυχο-συναισθηματική
συγκρότηση. Έτσι, η δυσκολία μου να ταυ-
τιστώ με το πρόσωπό της προσδιορίστηκε
αρχικά στο επίπεδο της χρήσης ενός κοινού
γλωσσικού κώδικα για να μορφοποιηθεί τε-
λικά σε ένα διαρκές αίσθημα έκπληξης το
οποίο τροφοδοτούσαν ανελλιπώς, καθόλη
την διάρκεια της συνέντευξης, η στάση της
και ο λόγος της. Η κατάσταση αυτή της έκ-
πληξης αποδείχτηκε ωστόσο πολύ γόνιμη,
αφού αποτέλεσε για μένα μια διαρκή πρό-
κληση, ένα ενδιαφέρον πεδίο δοκιμασίας
του επιστημονικού μου προβληματισμού.
Αλλά και η «Μαριάνθη» με ευχαρίστησε
θερμά όταν σηκώθηκα να φύγω, προσθέτο-
ντας ότι θα ήθελε πολύ να με είχε γνωρίσει η
μεγάλη της κόρη.

Η παράθεση της περίπτωσης αυτής
μας επιτρέπει να κατανοήσουμε, με πιο
συγκεκριμένο τρόπο, τον καθοριστικό
ρόλο των φαινομένων αντιμεταθίβασης,
στην ποσότητα και την ποιότητα των
πληροφοριών: συλλέγονται μέσω της
ημικατευθυνόμενης συνέντευξης, κατά
τη διάρκεια μιας ερευνητικής συνθήκης.
Με άλλα λόγια, γίνεται σαφές ότι, ενώ ο
ερευνητής-συνεντευκτής μπορεί να πα-
ραμένει ο ίδιος, το ύφος και το περιεχό-

μενο των συνεντεύξεων διαφέρουν αισθητά, ανάλογα με το συμμετέχον κάθε φορά υποκείμενο. Έτσι, στο πλαίσιο της κλινικής έρευνας, που προαναφέρθηκε εν είδει παραδείγματος, παρατηρήθηκε ότι οι παρεμβάσεις της συνεντεύκτριας έπαιρναν λιγότερο ή περισσότερο κατευθυντικό χαρακτήρα, ανάλογα με το βαθμό άγχους που ένιωθε και κυρίως τις δυνατότητες ταύτισης –ή μη ταύτισης– με τη «συνομιλητριά» της. Η δε στάση της «συνομιλητριάς» ήταν λιγότερο ή περισσότερο αμυντική, ανάλογα με την ψυχοσυναισθηματική της συγκρότηση αλλά, και την αμεσότητα των παρεμβάσεων της συνεντεύκτριας (π.χ. υποβολή διαδοχικών ερωτήσεων). Σε γενικές γραμμές, δεν φάνηκε η διαδικασία της ταύτισης να συνδέεται στενά με την ύπαρξη εξωτερικών κοινών γνωρισμάτων (π.χ. ηλικία, οικογενειακή κατάσταση κλπ), την ανάπτυξη που σχημάτιζε η ερευνήτρια για την ανταπόκριση της κάθε γυναίκας (π.χ. πόσο ειλικρινής ή αυθόρμητη ή-

ταν), τη διατύπωση και διαχείριση στα πλαίσια της συνέντευξης, ενός λανθάνοντος αιτήματος για κάποιου είδους γενικότερη ψυχολογική βοήθεια (Ναζίρη, 1989,σελ. 27).

Η διαδικασία θέβαια της κλινικής έρευνας δεν περιορίζεται στην διεξαγωγή της συνέντευξης. Η περιπέτεια της συνάντησης του ερευνητή με τα γνωστά-άγνωστα πρόσωπα των «συνομιλητών» του συνεχίζεται για πολύ ακόμη, καθώς θα πρέπει στη συνέχεια να αναλύσει με συστηματικό τρόπο το περιεχόμενο των συνεντεύξεων. Νέες εκπλήξεις τον περιμένουν όταν ανακαλύψει καινούργια σημεία σύγκλισης ή απόκλισης ανάμεσα στα υποκείμενά «του» και τον ίδιο, ανάμεσα στα δεδομένα του και τις αρχικές του υποθέσεις. Η αξιοποίηση όμως και η προσπάθεια κατανόησης κάθε απρόβλεπτης κατάστασης εκ μέρους του, αποτελεί ίσως μια από τις πιο σημαντικές εγγυήσεις για την εγκυρότητα του έργου του, όπως μας δείχνει η κλινική εμπειρία και έρευνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Blanchet A., Bézille H., Florand M.F., Giami A., Giust-Desprairies F., Gotman A., Léger J.M., Revault d' Allonnes Cl. et. Zylberstein-Vaisman L. *L'entretien dans les sciences sociales*. Paris, Dunod, 1989.

Blanchet A. L'entretien: la co-construction du sens. In Cl. Révault d' Allones et al. *La démarche clinique en sciences humaines*. Paris, Dunod, 1989.

Bulletin de Psychologie: «Psychologie clinique VIII –Recherche clinique– Clinique de la recherche», 1986, 39, 377.

Chiland C., Castarède M.F., Ledoux A., Ledoux M. et Marbeau-Cleirens B. *L'entretien clinique*. Paris, P.U.F., 1983.

Dévereux G. *De l'angoisse à la méthode dans les sciences du comportement*. Paris, Flammarion, 1980.

Giami A., Berthier F. et Piquet C. *Les représentations du handicap*. Rapport de la convention de recherche entre la MIRE et le GERAL, (multigraphié), 1989.

Naziri D. *La femme grecque et l'avortement. Etude clinique du recours répétitif à l'avortement*. Thèse de doctorat. Université Paris 7, 1988.

Ναζίρη Δ. Η ελληνίδα και η έκτρωση: κοινωνικο-ψυχολογική μελέτη του φαινομένου της επαναλαμβανόμενης προσφυγής στην έκτρωση. *Ψυχολογικά Θέματα*, 1989, 2, 1, 18-32.

Ναυρίδης Κ. Υποκείμενα και αντικείμενα της εμπειρικής έρευνας. *Ψυχολογικά Θέματα*, 1988, 1, 2, 23-29.

Révault d' Allonnes Cl., Assouly-Piquet C., Ben Slama F., Blanchet A., Douville O., Giami A., Kim-Chi Nguyen., Plaza M. et Samalin-Amboise Cl. *La démarche clinique en sciences humaines*. Paris, Dunod, 1989.

Roussel L. et Bourguignon O. *La famille après le mariage des enfants*. Paris, INED, P.U.F., 1976.

Samalin-Amboise C. La prise de distance a l' autre scène de l' implication. *Bulletin de Psychologie*, 1986, 39, 377. p.p. 809-816.